

Bartha Gyula baróti matematikus Vályi Gyulához írt levelei

Letters of the mathematician Gyula Bartha to Gyula Vályi

Scrisorile matematicianului Gyula Bartha către Gyula Vályi

OLÁH-GÁL Róbert

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Gazdaság- és Humántudományok Kar, Csíkszereda,
e-mail: olahgalrobert@sapientia.siculorum.ro

Abstract

Letters of the mathematician Gyula Bartha to Professor Gyula Vályi found recently in the State Archive in Cluj are presented.

Rezumat

Scrisorile găsite recent în Arhivele Statului din Cluj, scrise de matematicianul Gyula Bartha către profesorul universitar clujean Gyula Vályi sunt prezentate.

Kivonat

Bartha Gyula, aki Vályi Gyula matematikaprofesszor egyetemi társa volt, matematikából doktorált a kolozsvári egyetemen 1878-ban. Az újabban kutatható Vályi-hagyatékából érdekes levelei kerültek elő, amelyekkel ezennel közlünk.

A baróti Bartha Gyula másodíknak doktorált matematikából a frissen indult kolozsvári egyetemen 1878-ban. Vályi Gyulának évfolyamtársa lehetett, de az is lehet, hogy egy évvel idősebb volt Vályi Gyulánál.

Mikor a *Historia Scientiarum* 6. számában [1] közölt dolgozatomat írtam¹, felkutattam, hogy mi is történt az első székely matematikus doktorral. Sajnos nem sok sikerrel. De megjegyeztem a nevét. Mikor 2013 novemberében Baróton jártunk a Sapientia Egyetemet népszerűsítő előadásokkal, arra egy persziflázst is írtam, hogy felkeltsem a hallgatók érdeklődését a régi matematikai szaknyelv iránt.

(A perszifláz a következő: Baróti János matematika szakos hallgató jóllakottan bekukkantott a frissen megnyílt kolozsvári egyetemre. Hát a terem ajtajára ki van függesztve, hogy itt külzeléki hánylat folyik, a másik teremben egészleti hánylat, míg a harmadikban a változtatási hánylatot tanulmányozzák. Hát nem is gondolta volna, hogy ezért kellett megnyitni az egyetemet, hogy megtudja, milyen sokféle hánylat van. Eddig a hánylatot igyekezett gyorsan eltakarítani, nem is gondolta volna, hogy a hánylatot ennyi tudományos vizsgálatnak fogják alávetni. Ami még furcsább volt, hogy ezt a felsőbb mennyiségű órán boncolgatták. Még, ha valamilyen orvosi diszciplína vizsgálná a hánylatokat és székleteket, akkor még fel tudta volna fogni az értelmét, de felső matézis óráin, ilyesmivel foglalkozni?)

Ezért volt részemre nagyon kellemes meglepetés, amikor az idén március 1-től a Kolozsvári Állami Levéltárban kutathatóvá vált Vályi-hagyatékban egyelőre hét Bartha-levelelre találtam, melyeket Vályi Gyulának írt Berlinbe. Véleményem szerint a leveleknek tudomány- és oktatástörténeti értéke van. Belőle a személyes

¹ Szó szerint ezt írtam: Másodíknak egy baróti székely Bartha Gyula doktorált, egészen biztosan Brassai Sámuel irányítása alatt. A téma ugyanis a klasszikus euklideszi geometriából jól ismert probléma: *Az egyenesvonalú háromszög legnevezetesebb sajátságainak analitikai tárgyalása.* (Tudori Értekezés) írta Bartha Gyula középtanodai okl. tanárjelölt, s felső népiskolai tanító (Egy könyvomat táblával) Kolozsvárt, nyomtatott Stein J. Magyar Királyi Egyetemi nyomdásznál. 1878., írta: Baróthon, 1877. december hónap.

² Akkor az egyetemen ilyen nevű tantárgyak szerepeltek: külzeléki hánylat (differenciálszámítás), egészleti hánylat (integrálszámítás), változtatási hánylat (variációszámítás)

vonatkozásokon kívül igen értékes információkat kaphatunk, például, hogy Vályi Gyulának évfolyamtársa volt Veress Vilmos, aki Veress Pál matematikaprofesszor édesapja volt (és akiről hosszabban írtam a kolozsvári Szabadságban [2] és közlésre benyújtottam egy dolgozatot a Matematikai Lapok részére). De Vályi Gyula többi, kiváló előmenetelű évfolyamtársairól is információkat olvashatunk a Bartha-levelekből. A korabeli Erdélyben uralkodó áldatlan oktatási állapotokról is körképet kaphatunk.

A baróti római katolikus népiskola

1. levél

Baróth 1878. jún. 15-én.

Édes Vályi úr!

Mindenre inkább számíthatott Ön, de arra, hogy Barótról levelet kapjon, bizonyára nem. Mindazáltal bátor vagyok remélni, hogy soraim ha meg is lepik, de tán nem kellemetlenül. Nem elsők ezek Önhöz, mert még itthonon létében felkerestem volt nem csak barátságosan, hanem egy kis kéréssel is, t.i. math-physikai jegyzeteiért. Kérésem teljesítve is lett, Dózsa úr Kolozsvárról elküldötte a kért jegyzeteket, de Önnek levelét kapni nem lehettem szerencsés, pedig – megvallom – igen óhajtottam volna. Ennek okát, szembetegségét, Dózsa úrtól tudtam meg. Említett soraimmal egyidejűleg elküldöttem volt Önnek tudori értekezésnek szánt munkálatomat, – úgy jöttem rá, hogy Ön nem kapta meg. Ez a legkevesebb baj, mert egyszer nem sokat ér, másszor: még bőven van belőle. Ha úgy kívánja, akár párjával küldhetem. Nos, mert épen benne vagyok, elmondom Önnek (talán érdekelni fogja), hogy nevezett értekezésemet elfogadták s ennek folytán május 27-én Kolozsvárt, a szóbeli szigorlatot is letettem „cum laude”. Nagy köszönettel tartozom Önnek jegyzeteiért, melynek igen jó hasznát vettem s a melyet aztán Dózsa úrnak Kolozsvártt létemben vissza is szolgáltattam. Tőle tudtam meg azt is, hogy Ön Berlinben van s ottani lakása címét is. Réthynél olvastam hozzá írott levelét is, s viszont épen akkor ő is menesztett egyet Ön címére Berlin felé.

Soraimnak tulajdonképpeni célja csak az lett volna, hogy a legszívélyesebb köszönetet mondjak velem tett szolgálatáért, a mit ezennel fogadjon is egyik igénytelen, de Ön iránt melegen érdeklődő barátjától. Nem állhatám meg mégis, hogy egyet-, mást el ne pletykáljak magamról, bár gondolom, hogy ez matematikai atmosphaerában élő lelkének nem valami üdítő. Törekvéseimről mit írjak? Zsákutcába szorultak azok, – nem tudtam mikor jutnak ki onnan. Ily izoláltan minden tudományos forrástól nem sokat remélhetni a legjobb akarat mellett is. Hanem azért teszünk, a mennyit lehet; ha nem is haladnak, de nem maradunk hátrafelé. Réthy ajánlatára most a functio-theoriát vettem tanulmány alá, Königsberger szerint. Szép munka, szeretem vele foglalkozni. Az időszaki tudományos sajtót figyelemmel kísérem, – s ez minden, mit jelen tanulmányaimról írhatok. Képzelem Ön mennyire haladott már is egy Kirchhoff és Weierstrass mellett!

Nagyon lekötelezne, ha ismerve viszonyaimat és izolált helyzetemet, igényeimnek megfelelő tudományos műveket ajánlana figyelmembe. Úgy ha alkalmilag épen időt szakaszt nekem pár sort firkantani, a legna-

gyobb örömmel veendem, s viszonzásul én is írok egyet-mást, a mi Önt érdekelheti. Kolozsvárt Brassáival is Abttal is sokat beszélgettem s nagyon barátságosak voltak irányomban. Önről is volt szó, s szép jövővel bíztatják, mint mindenki. – A kollégákról tán máskor irhatok, most nincs tér reá. Többen vizsgáztak, kevés szerencsével, de sikerrel-

Isten Önnel édes Vályi úr! Ha soraival szerencsételt, legmelegebb fogadtatásra fognak e vadregényes bérczek közt találni. Fogadja szívélyes üdvözlétemet, lévén őszinte tisztelője: Bartha Gyula

2. levél

Baróth, 1878. július 6.

Igen kedves barátom!

Levele kiváló örömet okozott nekem és pedig kettős okból. Egy felől: mert látom, hogy azon igaz baráti jóindulat, a mellyel én Ön irányában kezdettől fogva viseltettem s a mellyel együttlétünk ideje alatt mintegy ösztönszerűen vonzottam Önhöz, Önben is visszhangra talál. Megvallom, hogy ha múltkori levelemben némi tartózkodást mutattam, azt azért tettem, nehogy tolakodónak látszassam. És ha most bátorságot vettem magamnak azon érzelem kifejezésére, a mely múltkori soraimban implicite megvolt, a fentebbi megszólításban explicite is nyilvánulást adni, azt azon reményben tettem, hogy talán nem fogja indokolatlannak találni nyíltságomat.

Másfelől örömet okozott levele azon közlés által, hogy szembaja nem veszélyes és tanulmányai folytatását egészen nem gátolja. Mindenesetre ajánlatos óvatosnak lenni, még ha nagyobb hátrányok lennének is stúdiumaiban. Én ugyan kímélem az enyéimet! Esténként nem igen dolgozom s nappal is csak nagy kényelemmel. Sokkal inkább elfoglal a jövőm miatti gond és gondoskodás, a melyen már ideje volna valamit komolyan lendítenem, mint a functio-theoria. Ez évben úgy tetszik nem lesz több pályázat egynél, melyet a zombori (Bács megye) állami gymnasiumhoz hirdettek, s a melyet – mint tán írtam – teljes erővel és utánajárással „megfolyamodtam”. Kolozsvárról csak négyen pályáztak oda még kívülem, névszerint: Maksai L., Veress V., Egyed M., és Szathmári Á. – Egyedet hatalmasan „pártolja” Abt tr. Úr, engemet meg Márton vett kegyébe, - nem tudom, hol lesz a győzelem. Brassainak is szólottam volt ott létemkor, hogy szóljon mellettem illetékes helyen, amit készséggel meg is ígért, - hanem akkorra bizonyosan elfelejtett vizsgástól, nevétől, mindenestől fogva. A többi kollégák közül már alkalmazásban vannak középtanodáknál Ferenczy Istv. (Szeben) Szigethy I. (Sz. Udvarh.) Félegyházi A. (Sz. Udvarh.) Czinege Istv. (Brassó), Fábián L. (Debrecen). Rödiger L. (Makó), Dr. Hankó V. (Déva). Lakatos Mihály a csík-szeredai felső népiskolánál – mint én itt – „docens” 650 frt. fizetés mellett. Faragó Ján. Nevelőskodik Gr. N.N-nél. Többen Kolozsvártt várják a Szt. lelket. Így állunk! Mi újságot írjak szép Magyarországból? Ha még nem olvasta volna, kockáztatott egy párt. Réthy tr. Akadémiai levelező taggá választatott a math-phys. osztályba, – horrendum dictu – Rudolf korona herczeggel egyidejűleg és egy osztályba. Ugyancsak tudományos téren kezd fel tűnni egy új matematikusunk: Farkas Gyula. Közlebb az akadémiában értekezett a „három tagú egyenlet” gyökeiről, s adott ki egy művet: Math. Tanulmányok I. „A derivatio elmélete.” Nem ismerem még nem volt módom megszerezni, de a „Műegyetemi Lapokból” ismerem, hogy ügyesen kezelgeti a tárgyat. A középtanáregylet. Közl. Feltmann realis k. igaz. tollából nagyszerű statisztikai adatokban veti a Kormány szemére, hogy Magyarországon 1735 középt. tanár közül csak 672, azaz 38,74% bír állami tanképesítéssel. Szép! Egyéb Önt érdekelhető újságok nem jutnak eszembe. Gondolom, hogy ha az egyetemi előadások befejeztetnek, inkább lesz szabad ideje olvasgatni, s ha körülményei egyáltalában megengedik, igen lekötelezne, ha alkalmas új művekre figyelmeztetne, mint a múlt levelemben is kértem. Ha alkalmat veend magának előttem mindig kedves soraival szerencsételtetni, kérem tudatosan tanulmányaitól, előhaladásáról s általán az ottani tanügyi dolgokról összehasonlítva a mieinkkel. Nagyon óhajtanám világos fogalmat szerezni a német egyetemi életéről s kivált az Ön magán viszonyairól. Én Réthyvel levelezésben állok s tőle a mi újat tudhatok, annyit tudok s arról alkalmilag szívesen tudatom, – habár gondolom, hogy Ő direkt is összeköttetésben áll Önnel.

Kérem tartson meg szíves baráti jó indulatában s tegye meg érettem azt az áldozatot, hogy néha-néha soraival leljen meg.

Isten velünk, maradok tisztelő barátja: Bartha Gyula

A hajdani Barót

3. levél

Tarcsafalva aug. 12. 1878.

Tisztelt barátom!

Becses sorait ezelőtt pár nappal valék szerencsés kaphatni, s minthogy dolgaimtól ez idő szerént kényelmesen ráérek, sietek – hogy Ön előtt feledékenységbe ne menjek – egyről-másról hamarosan tudósítani. Nem tudom ugyan, nem végzek-e önre nézve fölösleges szolgálatot, midőn mindenről, mire tudomásom kiterjed, értesítem, – de hazai összeköttetéseit nem ismerve, inkább maradjon Önre nézve fölösleges, mint ki nem elégített tudvágy.

Mindjárt magammal kezdve, a zombori pályázat eredményéről tudósíthatom. Közös végzete a kolozsvári candidatusoknak a bukás. Most is mindnyájan (Egyed M., Maksai L., Veress V., én) elbuktunk, s a minister kinevezett egy a pesti polytechnicumon végzett, ugyanazon ter. tani assistenst, Bäumel Edét, kit ön névleg a „Műegye.-Lapok”-ból rövidke közleményei után ismerni fog. Minden erőfeszítés mellett se juthaték tehát ezúttal is középsik. alkalmaztatáshoz, holott a mit emberi erő megtehetett, mindent megtettem. A pályázat után mindjárt megindultam ügyemben, s mind a miniszteriumnál, mind a tanker. főigazgatóságnál megtettem pártfogóim által a szükséges lépéseket. S az eredmény ezen mathemat. egyenletben fejthető ki: $a + b + c + \dots = 0$.

Hogy ez a dolog micsoda körülménynek a függvénye, s ezen függvényben miféle változókra nem volna szükség, azt Önre bízom, az én elmém arra igen, talán harmadr. végtelen kevés!

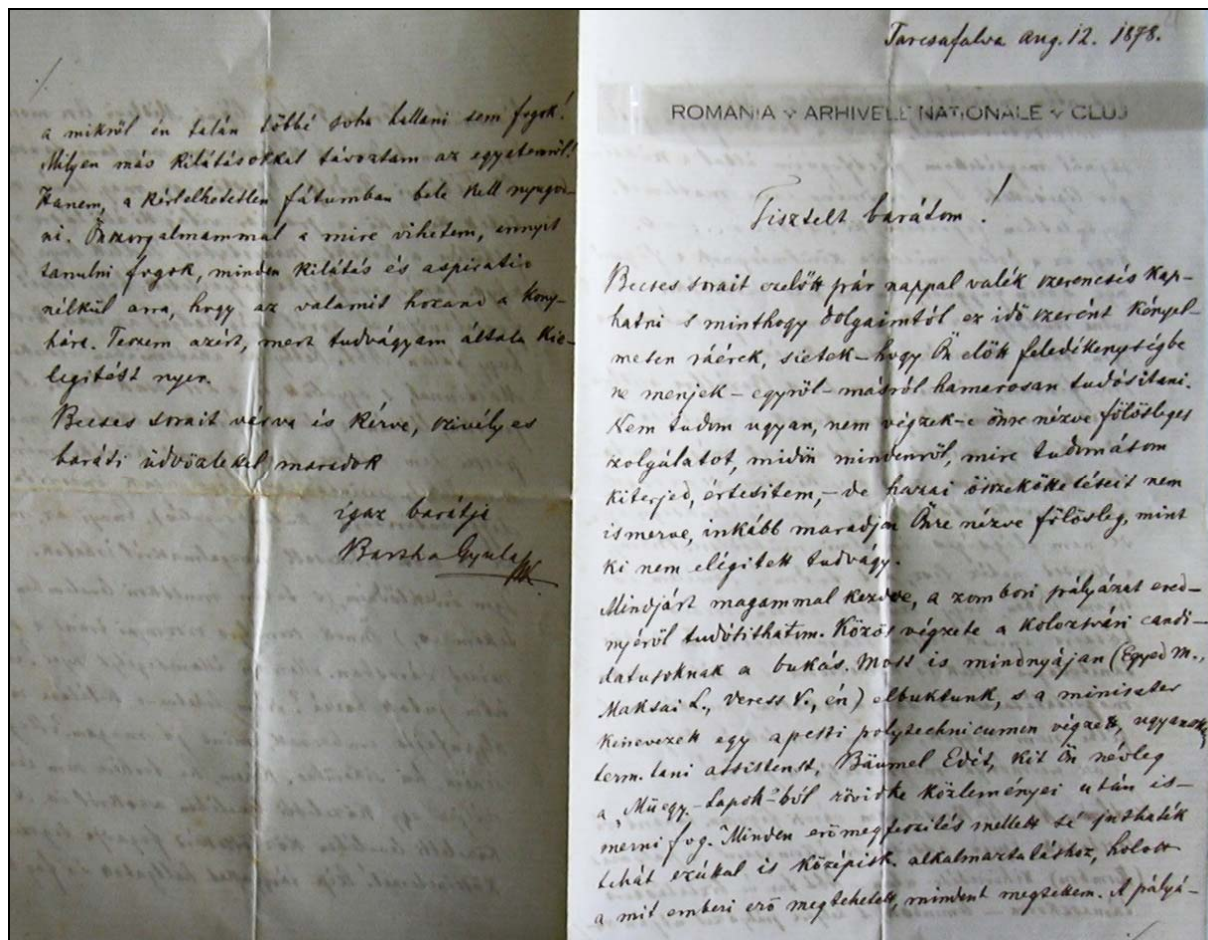
Fine finitum, – ismét visszatérek Barótra aritmetikát tanítani. Dolgozni fogok a mint csak kitelik, hogy mit, s mi után, azt még nem tudom. Könyvtáram volna egy kicsiny, de az csak tankönyveket tartalmaz, az pedig szükséges ugyan de nem elégséges irodalmi működésre. Bizony, a kezdet nehéz lesz, azt tudom! Remélem, és bízom Önben, hogy szükség esetén becses utasításaira annak idején számolhatok. Ha örökös tanítóságra leszek is kárhóztatva s a kétszer-kettő magoltatását is sanyargattatom, munkámmal félbe nem hagyok, hanem tanulok és dolgozom, - az eredményt megmutatja a jövő!

Szathmári Á. N.-Beckerekén városi főgymn. tanárrá választott. Egyed assistensi állomásáról a pályázat (zombori) kihirdetése után – Abt tanár úr biztatására támaszkodva – lemondott, s helyére pályázat útján valószínűleg Veress V. fog lépni. Mitévő lesz, most Egyed nem tudom. A kolozsvári egy. vegytani tanszékére Dr. Fábinyi Rudolf bpesti egy. mag. tanár neveztetett ki, a ki a párisi világkiállításra volt felküldve a közokt. ministertől. Jedlik Ányos, bpesti egy. Phys. Tanár, nyugdíjba helyeztetett, hogy helyét ki foglalandja el, arról még hallgat az írás. Hírlik, hogy talán Abt. Réthy az akadémiában veszekedik Mártinnal, s egyebütt is a hol csak lehet. A tanárjelöltek, látván a jeleket, pártokat alkotnak, minek persze, sem értelme, sem semmi következménye nem lehet, miután az egész csak individuális differentirozás (=külömbsevelés). Ennyi az, mit az Ön előtt érdekesebb mozgalmakról irhatok.

Igen érdeklődném, (s talán múltkori levelemben említettem is,) Önnek személyes viszonyai iránt a nagy német városban. Mennyi államsegélyt nyer? Mi úton jutott hozzá? Nem lehetne-e kilátása rá egy olyanfajta

embernek, mint jó magam? Megkísérelném, ha sikerülne. Kérem, ha terhére nem lesz, szóljon egy közelebbi levelében azokról is. A legközelebbi levelében közlöttekért fogadja legszívélyesebb köszönetemet! Szép tárgyakat hallgatott és fog hallgatni a mikről én talán többé soha hallani sem fogok! Milyen más kilátásokkal távoztam az egyetemről! Hanem, kéréssel fátumban bele kell nyugodni. Önszorgalommal amire vihetem, annyit tanulni fogok, minden kilátás és aspiratio nélkül arra, hogy az valamit hozzon a konyhára. Teszem azért, mert tudvágyam általa kielégítést nyer.

Becses sorait várva és kérve, szívélyes baráti üdvözlettel maradok
Igaz barátja Bartha Gyula

Bartha Gyula kézírása

4. levél

Baróth, 1878. September 30.

Tisztelt barátom!

Múlt hó 26-áról keltezett becses levelét e hó elején kaptam meg, miután ide visszatértem volt. Köszönet érte, hogy tudakozó kérdésemre a külföldi ösztöndíj megnyerésére vonatkozólag terjedelmes felvilágosítással szíveskedett szolgálni. Ily helyzetben a minőben magam vagyok, valóban mindenhez kapkod a szerencsétlen ember, ha sorsán valahogy javíthatna. Megpróbáltam én is, vajon nem nyerhetném-e meg a külföldi ösztöndíjat. Legelőször is tudakozódtam Kolozsvárt, hogy a matematikai kar nem hozhatna-e ajánlatba. Martin úgy nyilatkozott, hogy ez nem lehetséges már, miután nem tartozom többé az egyetemhez. Azután írtam Buzogány miniszteri tanácsosnak, mivel régóta ismeretségben vagyok, hogy mint vélekedik folyamodásom eredménye felől? Ő a felső népiskola igazgatójának, ki nemrégiben Bpsten járt, azt mondá, hogy nem hiszi, hogy a tanfelügyelőség útján vagy directe felterjesztett folyamodásnak hely adassék, mert ily ösztöndíjak csak az

egyetemi, vagy más tudós intézeti testületek ajánlatára adatnak. Ezzel az ügy tisztában volt, – s tervem „megboldogul” a miniszter Úrban.

Még egy malhensről³ kell Önt tudatnom, remélve, hogy türelme lesz vénasszony panaszkodásomat végig olvasni. Ugyanis, Kecskeméten a főreáliskolánál a VIII osztály megnyitásával szükség lesz egy tanárra a matematik. tanszékre. A minisztérium kihirdeti a pályázatot aug. 15-én; a hivatalos lap hozza 20-án, s a határidő terjed 25-ig, tehát kitesz 5 napot. Én vidéken lévén, a pályázatról akkor értesültem, mikor már a határnap eltelt volt. Képzelteti bosszankodásomat az ily abnormális eljárások miatt! A Kolozsvártt lévő tanárjelöltek idejében megragadhatták az alkalmat s pályáztak. Az igaz, hogy nem közülük neveztek ki Kecskemétre, de mivel szükség volt más helyeken is, Egyed Mózeszt kinevezték Aradra a főreál iskolához, Maksai L.-t Nagy Kállóba a főreáliskolához. Megjegyzem még, hogy a miniszter most 3 évre helyettes tanárrá nevezi ki a jelöltet akár vizsgált, akár nem. Nos, hogy nekem is jusson a jóból, Abt tanár úr szíves volt rólam is megemlékezni. A páncsovai főreáliskolánál a Boszniában katonáskodó physikai tanár helyettesítendő lévén, az ottani igazgató Abt tanárt kérte fel, hogy ajánljon valakit sürgősen. Abt sürgönyözött nekem, hogy hajlandó vagyok-e! Ha igen, tudassam táviratilag, mert az ügy sürgős. És oh, szerencsétlenség! A sürgönyt Héjjasfálvára küldi, mint utolsó táviratállomásra, mely Baróttól 5 távirat – állomásra lévén, én a sürgönyt sept. 25-ke helyett 28-án kaptam meg – postán. Én „elkeseredésemben, mi tehetett tőlem” – nyakra-főre sürgönyöztem vissza, hogy kész vagyok mindenre, de alkalmasint elkéstem; választ idáig legalább nem kaptam.

Ezekből láthatja Ön tisztelt barátom, hogy én kedvezőtlen csillagzat alatt születtem. – Volt pályatársaimról még annyit írhatok, hogy Veress Vilmos physikai assistens lett, Koch Ferencz pedig chemiai assistens. Önt érdeklő tudományos mozgalmakról a hazában hely szűke miatt csak azt említem meg, - mit talán olvasott is a lapokból, hogy Trefort Pozsonyban tud. egyetemet állít fel, ha a képviselőház a költséget rá megszavazza. Ott önnek kész tanszék kínálkozik, készüljön rá. Más fontosabb mozgalmakról és állapotokról későbbi levélben híven értesíteni fogom. Addig is Isten velünk!

Szívélyes üdvözlettel maradok

Öszinte tisztelő barátja: Bartha Gyula

5. levél

Baróth, 1878. Dec. 23.

Tisztelt barátom!

Múlt hó 30-án vettem becses levelét annál nagyobb örömmel, minél többet váratott magára. Hanem a késelem okát én Önnél nagyon könnyen megmagyarázhatom magamnak, s legkevésbé sem csodálkozom, ha oly érdekes tanulmányok között, milyenekről szíves volt engem tájékoztatni nagy körvonalakban, jó magam rövid időre háttérbe szorultam. Hanem mindazok rám nézve rejtett kincsek maradnak, a melyek elsajátítását magamnak nem remélhetem!

Most midőn újból felkeresem őszinte soraimmal, szokás szerént az Önt érdeklő hazai hírek tudatásával viszonzom az Ön érdekfeszítő reflexióit tanulmányairól s a hallott előadások tárgyáról s menetéről. Sajnálom, hogy a magam tudománybeli előhaladásomról semmi megemlékendőt nem jelenthetek, de a mindek okát Ön mindenesetre a körülményekben fogja keresni. Tartok tőle, hogy bármennyire félek is magamnak bevallani, egyidőre zátonyra jutottam s bármily erőfeszítés neveltséges hánykolódás lenne a végett, hogy valamerre haladjak, a míg a sors kedvező szele nem segít.

Elég ha saját erőmön arra szorítkozom, hogy magamat a mennyire lehet a felszínen megtartsam. Hanem ennek további feszegetésével nem akarom Önt untatni. Hazai mozgalmaink közül a tanügyi téren, mint legnevezetesebbet említhetem, hogy a pozsonyi egyetem kérdése – melyről annak idején szólottam, napról-napra közeleg a valóság stádiuma felé. Konkoly Thege M. az ó-gyallai astronomus, magán csillagdája a felállítandó egyetem számára ajándékozta minden felszerelvényeivel együtt k.b. 300.000 ft. értékben. E miatt nevezett úr igen nagy ovatiókban részesült minden oldalról. Felszínen van egy protestáns tud. egyetem felállítása Debrecenben, s az ügy felkarolására egy bizottság küldetett ki a ref. convent által. A már meglevő egyetemekről nincs semmi hír. Annál nevezetesebb az, hogy a középtanodai törvényjavaslat a karácsonyi szünidő után újra a képv. ház asztalára kerül. Megválnak milyen sorsra jut most. Tájékoztatásul megjegyzem ehhez, hogy az országgyűlésen mióta én figyelemmel kísérem működését, soha olyan chaotikus állapot nem volt mint jelenleg.

³Valószínű malőr (OGR megjegyzése)

Borzasztó skandalumoknak lett színhelye. S nem csak ott, hanem a nyilvános társadalmi életben is, külb. társulatok ülésein érezhető, hogy „valami bűdös Dániában”. Nagy városok, mint Székes-Fvár, N.Várad, megtagadták az ott fennálló reáliskolák anyagi segélyezését, s az államra akarják egészen átruházni. A tanügyi prolektárok száma növekedőben van, s ennek veszélye a társadalomban és irodalomban már mutatkozik. A középt. tan. egyesület közlönye pozitív tényeket hoz fel, hogy gimnáziumra dicséretesen képesített tanárjelöltek elemi népiskolához pályáztak. Sem a tudományra, sem a társadalomra nézve nem kedvező állapot ez!

A szakirodalomban semmi érdekes jelenség. Kuriosum gyanánt megemlítem, hogy Dr. Láng J. „A felső menny.-tan alapvonalai” címen a napokban könyvet adott ki, melynek czélja a subl. math. elveit népszerű módon a nagy közönséggel megismertetni.

Ilyet sem evett még a magyar!

Ismerősinkről is valamit. Egyed M.-t, kit a miniszter az őszön Aradra az áll. reáliskolához kinevezett volt, felmentették, s a szegény Mező Túron a ref. gymn.ban (6. Oszt.) talált menedéket, hol mindent tanít, csak term. tant nem.-

És most Isten Önnel! Kívánok boldog karácsonyt s utána szerencsés új évet!

Lévén őszinte tisztelő barátja:

Bartha Gyula

6. levél

Baróth, 1879. Febr. 9.

Tisztelt barátom!

Múlt hó 28-án írott levelét – mint mindig – örömmel vettem s részint magánügyi, részint a külföldön levő magyar ifjakról szóló közleményeit érdekl. olvastam. Igazán nagyon elkötelezett Ön engem azon szívese által is, hogy igénytelen, de Önt nagyrabecsülő barátját a nagyvilággal némi tekintetben érintkezésben tartani, nem kímélte idejét, s fáradságát. Ha csak némi tekintetben nyújthatnának is soraim kárptólást azért, nagyon szerencsésnek érezhetném magamat. Fájdalom azonban, hogy a hazánkban jelenleg általánosan uralkodó meddőség és stabilismus, nem különben az én elszigetelt helyzetem, nem igen szolgáltatnak leveleimre nézve oly érdekes anyagot, a milyeneket közölni szeretnék. Nem tudom, hogy Berlinben olvas-e Ön magyar lapokat? Ha igen úgy bizony én roppant kevés újat tudok tudomására hozni, mert magam is egy részben azokból nyerem értesítéseimet, más részt magán levelezéseimből és hallomásból. Hanem ha néha unalmas vagyok is, kérem azért szíves elnézést.

Azt hiszem, hogy eddig az Ön ügye is megoldást nyert a második évi stipendiumot illetőleg és pedig mint meg vagyok győződve, kedvező megoldást. Magam is nagyon örvendenék azon, hogy Ön még egy évet Berlinben tölthetne; örvendenék az Ön előbbre haladásáért s meg azért, hogy nem volna kénytelen ily satnya viszonyok között vesztegetni idejét. Mert a mióta én politikai és abban tanügyi állapotomat figyelemmel kísérem, azóta ily közönyösséget, passzivitást s általános szélcsendet nem tapasztaltam nálunk. Pihen minden valamikor megkezdett ügy a minisztérium keblében. A pozsonyi egyetem ügye ismét lemerült a fenékre: szót se hallani róla azóta, mióta Tisza K. az egyetemi deputációnak kinyilatkoztatta, hogy ő „egy új egyetem ügyét minden tőle kitelhető módon pártolja, ... de jó akarattal mindent, csak pénzt nem lehet teremteni”. A pénzügyi bizottság budget-tárgyalásakor többen a kormánypártiak közül is, mint Csengeri, Wahrman, Hegedű stb. azon nézetőknek adtak kifejezést mellékesen, hogy egy új egyetem felállítását szükségesnek igen, de jelen viszonyaink között kivihetőnek nem tartják, – inkább fejleszteni kell a meglévőket s kivált a kolozsvárit. A pozsonyi egyetem kérdése helyett most napirenden van a jogtanulmányi rendszer reformja, melyre nézve Trefort egy enqueté⁴ hívott össze, mely idáig 3-szor ülésezett. Ránk nézve annyiban érdekes, hogy a középiskolai oktatás hiányai is hangoztatva voltak s maga a miniszter is nyilatkozott eziránt. Beszédnek mind jó, csak hogy látom, annál tovább nem halad az ügy. A középisk. törvény javaslat még nem került a ház asztalára, ettől pedig sokan s köztük volt egyetemi tanáraink is, (mint nekem mondták) sokat várnak a tan. jelöltek helyzet javításán. Én, megvallom, semmit sem várok, mert népiskolai törvényünk már 10 éve, hogy van, s látom „szemeimmel”, hogy végrehajtva még ma sincs jó nagy része. Egyéb érdekes országos tanügyi mozgalom nincs tudtommal. Az egyetemek köréből megemlítem a következőket: Budapesten Jedlik Á. helyébe az experimentális fizikai tanszékre Br. Eötvös L. neveztetett ki, – mint Ön egykor jelezé, – a theoret physika tanszékre pedig

⁴Enquête = ankét

Dr. Fröhlich Izidor egy. magántanár. A kolozsvári egyetemen minden a régi rendben van a math-phys facultásnál. Itt híre futamodott volt (Kolozsvártt), hogy Trefort a tanárképezdét el akarja törölni; mire a „Kelet” egy 3. szakasz vezér cikkkel állott elő, kimutatván, hogy a képezde az erdélyi viszonyoknak mennyire nélkülözhetetlen. Állításait a képezde addigi történetével kapcsolatosan statisztikai adatokkal bizonyítja, a melyből megtudjuk, hogy 1877/8 végéig kiállított 80 képesítő oklevél, s a képezdei tagok közül doctori oklevelet nyert 15. A képezdei tagok közül alkalmazás nélkül tengődik mintegy 23, sokan vannak nevelők és felső nép és polgári iskoláknál, a kik nincsenek a proletáriusok számához véve. (Megjegyzem, hogy Bpsten elemi népiskolánál működik 9 okl. tanárjelölt, s polgári iskoláknál s magán nevelő intézeteknél mintegy 5-ször annyi.) Láthatja Ön, hogy itthon a középiskoláknál Önre nincs szükség, vagy helyesebben szólva nem érzik Önnek szükségét. Egyébiránt a fennebb közölt hír a kolozsvári tan. képezde eltörléséről valószínűleg onnan származott, mert az orsz. közoktatási tanács szabály-tervezetét egy Budapesten internátus mellett a párizsi „École normale superieur” mintáján felállítandó tanárképző intézet szervezetére vonatkozólag nemrégiben adta be a miniszterhez, s ha e tervezett intézet létrejön, akkor ipso facto esik a kolozsvári képezde. Természetesen, hogy vele egyszerre foszlik szét a bölcsészeti és math-phys. facultas. „Videant evmules” – teszi hozzá a „Kelet”.

Középiskoláinkról semmi hír. Nyomorognak még, de nem fejlődnek, nem hogy szaporodnának. Szakirodalmunk (math.-phys.) semmi újat nem termelt s mióta a „Műgy. Lapok” megszűnt élni; azóta a Journal cikkek is kiszorultak hazánkból. Én a „Nouvelles annales des mathématiques” című francz. lapot járatom helyette, mely körülbelül pótolja a M. L.-at, sőt igényeimnek megfelelőbb. Azt hiszem, hogy a M. L. bukását is (részben legalább) az eredményezte, mert nem volt tekintettel középiskolai tanáraink, tanjelöltjeink és haladott egyetemi hallgatóink igényeire. Én részemről be van zárva. (-hanem azért a fizetés jár!) Mikor a mathesisbe belefáradok francziát és németet tanulok egy ide való magán családnál levő gouvernanttól, (a ki közbevetőleg és minden félreértés kikerülése végett legyen mondva elég idős és tapasztalt arra, hogy engem oktasson) a szorzó-tábla tanításától tehát – mint látja – ideiglenesen fel vagyok mentve! Elég ok, hogy szabadnak érezzem magam.

És most elnézést kell kérnem hosszas irka-firkámért. Talán lesz valami Önt érdeklő is benne, habár sok tudom, hogy nem. Megtorlás képpen – mikor ideje és kedve lesz – tegyen Ön is hasonlót velem. Írja meg egy derült pillanatában: hogy áll a számarányban kifejezve az a szakoktatás, melybe mi Kolozsvártt részesültünk ahhoz, melyben Grossdeutschland fiai Berlinben részesülnek? S ha történetesen valami olyan tankönyv akadna kezében, (olvasgat is már talán?) mely a velem hasonlóknak szakműveltségén valamit segíthetne, kérem egész szívességgel, írja le a címét számomra. – Az újévi jó kívánatokat teljes szívemből köszönöm Önnek; tartson meg továbbra is becses baráti jóindulatában.

Lévén őszintén tisztelő barátja:

Bartha Gyula

7. levél

Baróth, 1879, április 21.

Tisztelt barátom!

Ezelőtt egy hónappal vett, becses soraira csak most válaszolhatok azon okból, mert levélírára alkalmas tárgyam kapóra nem akadt. Mindenek előtt őszinte örömmel gratulálok azon megérdemelt szerencsének, hogy az ösztöndíjat a második évre is sikerült megnyerni. Hogy az Önre nézve minő jótétemény (s mennyire rentírozza magát) azt csak akkor méltányolhatná érdeme szerint, ha jelenleg a mi stagnarius és mindenestől felfordult társadalmi helyzetünkben volna kénytelen egy kedvű szemlélője lenni közoktatási politikának egymást érő baklövéseinek. Örvendjen ön helyzete fölött s élvezze derült kedéllyel Berlin tudománnyal diffundált légkörét, távol az önérdék s hitvány önhaszonlesés ezer meg ezer cselszövényeitől s furfangjaitól. Nekünk van részünk benne itthon, s ha soraimból itt – ott bizarr világnézet s pessimismus rí ki, ne ítéljen el – kérem – miatta. Minden aprólékossággal nem akarom untatni Önt, de higgye el szavamra, hogy a kiben az önérdék s lelkiismeretében a morál egészen ki nem veszett csaknem naponta van oka hasonló kifakadásokra. Most újlag nagy reformok vannak készülöben közoktatási téren. Enquête-enquête⁵-re járja! Alig oszlott szét jogta-

⁵Ankétről ankétra

nulmányi rendszer tárgyában összehívott enquete, már a gimnáziumok s reáliskolák reformerei enquetíroznak⁶. A miniszter személyes elnöklete alatt a közelebbi napokban Berecz A., Stoczek, Luster Nándor, Grimm Ferenc (hírét sem hallottam ez ideig ennek az úrnak), Szász Károly, Kerkápoly, Csengery A., és Kármán Mór azt véleményezték, hogy a reáliskolák állapota tarthatatlan. Reform kell! S a reform – a mint a dolog idáig áll, – az fog lenni, hogy a fennálló reáliskolákat kétfelé kell sortírozni. Egyik fajtában tanítandó a latin; ezek a német kaptára szabott „Realschule U-ter Ordnung”- magyar kiadásai lesznek. A másik, igénytelenebb fajta, megtartja eddigi szervezetét, s előkészít a polytechnikumok s közép-ipartanodára. Így áll idáig az ügy, hogy hova dül el, azt megmutatja a jövő! Nos, lehet-e valakinek panasza ránk, hogy nem „szenvedéllyel experimentálunk”?

Megjött a szüret a tanárjelölteknek is: megkezdődtek a pályázati hirdetések. A classica-philológiára idáig 5 pályázat van kihirdetve, a philologusoknak tehát jó idők járnak. Tudomásom szerint Dévára lesz egy pályázat hirdetve az én szakomra is. Pályázni hiszen fogok magam is, most 17-ikszor, de előre készen vagyok, hogy a konczot élelmesebb gavallér kapja el orrom elől. Kilátásaim Baróthon alkalmasbb állomással felcserélhetni egyáltalán nincsenek. Hanem utolsó esetben az ember beállhat adóhivatalnoknak s a könyveit odaajándékozza a tanárképezde könyvtárának s kap érte egy hivatalos köszönetet, magától a minisztertől. Olyan dolog, a mi könnyen megeshetik.

Irodalmi újdonságok szakmánkból közelebről nem jelentek meg. Scholtz Ágoston, a kit Ön a „Műegyetemi Lapok”-ból ismer, a budapesti egyetemen magántanára habilitáltatott. Kolozsvártt minden csak a „régibőrben” van.

Nagy ügyel-bajjal kézre kerítettem a közoktatási miniszter 7-ik jelentését, melyben a középiskolák 1877 és 78-iki állapota terjedelmesen elő van tüntetve. Azt gondolom, hogy valamit okulok belőle- de csalódtam. Éppenséggel semmit sem okultam, hanem a helyett találtam benne szépen locofrázott hazugságokat, csak azon iskolákról is, a melyeket közvetlen tapasztalatból ismerem; hát még mennyi lehet azokon kívül! A leginkább megtetszett benne a kolozsvári egyetemről szóló jelentésben, mely igen – igen terjedelmes, a Brassai referándja, a ki szokott cynismussal kurtán s furcsán adja elő a tény állást, s magát köztanítónak nevezi. Érdekes tudni, hogy a tanárképezdéről szóló jelentésben az ösztöndíjas tanárjelöltekről s azok tanári szigorlatainak eredményeiről kimutatás nincs, valamint a külföldre küldött tanárokról s tanárjelöltekről sincs említés, a mire nézve a „Középt. tanáregylet közlönye” éles megrovást tesz.

Ezek volnának azon Önt érdeklő, riptim-raptim összeszedett újdonságok, a miket ez idő szerint Önnek tudomására hozhatok. Jövőre talán tartalmasabb levéllel lehetek szerencsés felkeresni. Addig is kérem Önt, tartson meg szíves baráti jóindulatában,

Szíves üdvözlettel maradván

Tisztelő barátja:

Bartha Gyula

Itt megszakadnak a Bartha-levelek. Annyit sikerült kinyomozni, hogy Alsólendvára került, és ott lett középiskolai tanár és később igazgató is. Írtam a Lendvai Magyar Kulturális Szövetségnek is hátha sikerül még néhány értékes adathoz hozzájutni Bartha Gyulát illetően. Egyelőre nem kaptam választ levelemre.

De úgy gondolom, hogy az értékes Vályi-kultusznak erős színfoltja, most közölt Bartha-levelek.

Irodalom

1. Oláh-Gál Róbert: A Ferenc József Tudományegyetemen matematikából doktoráltak listája, *Műszaki Szemle* 2009., Nr. 46 (*Historia Scientiarum* 6., 2009), pp. 28-33.
2. Oláh-Gál Róbert: Veress Pál, a halk szavú matematikaprofesszor, Szabadság, 2013. március 4. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/86673>.
3. Oláh-Gál Róbert: Kiegészítések három matematikus életrajzához, *Historia Scientiarum*, 2013., Nr. 11., pp.13–27.
4. Oláh-Gál Róbert: *Az értől az óceánig: Réthy Mór (1846–1925) akadémikus élete és munkássága*, MATI Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2013.

⁶ankétoznak